

שחמט עם שארית הפליטה לאחר השואה במחנות העקורים באירופה

(המאמר מוקדש ליום השואה תשפ"א, 8.4.2021)

מאת: ד"ר שלמה קנדלשיין

עם סיום מלחמת העולם השנייה, לאחר כניעת גרמניה הנאצית ב-8.5.1945, הקימו בעלות הברית המערביות מחנות עקורים לשארית הפליטה, ששרדו את השואה באיזורי הכבוש שלהם - בגרמניה, אוסטריה ואיטליה.

מחנות אלו ברובם היו בעברם מחנות ריכוז ומחנות צבא נאציים על כל סממניהם האיומים של גדרות תיל, בעיות רפואיות קשות, מחסור במזון, תרופות ולבוש. הראשונים במחנות העקורים היו ניצולי מחנות הריכוז ששוחררו ע"י בעלות הברית. החיים במחנות אלו היו קשים מאד, הן מבחינה פיזית והן מבחינה נפשית -פסיכולוגית.

במחנות העקורים חיו יהודים לצד בני אומות אחרות, ביניהם אנטישמים שפגעו ביהודים בתקופת המלחמה. התחושה הייתה כי היהודים אמנם משוחררים אך אינם בני חורין.

בקיץ 1945 כתב ארל וילסון, שליחו של נשיא ארה"ב הארי טרומן למחנות העקורים, דו"ח חמור על מצבם הקשה של היהודים. בעקבות הדו"ח הועברו העקורים היהודים למחנות נפרדים. כאן הם החלו לנהל באופן עצמאי תחומים רבים בחייהם, ותנאי חייהם השתפרו, בין השאר בסיוע ארגוני סעד יהודיים מארצות הברית ושליחים מארץ ישראל.

גם דוד בן-גוריון, שהיה יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, ביקר במחנות העקורים והזדעזע קשות מסבלם ותנאי חייהם. לאחר ביקורו באוקטובר 1945 במחנה ברגן-בלזן, שהיה בשטח הכיבוש הבריטי, פרסם בן גוריון כתב אישום חריף נגד בריטניה שפורסם ברחבי העולם.

מחנות העקורים חולקו לארבעה איזורי כבוש-אמריקאי, בריטי, צרפתי ורוסי. בשנת 1947 היו באיזור הכיבוש המערבי 140,000 יהודים ניצולי שואה, ביניהם רבים שבני משפחותיהם ניספו בשואה ויתומים רבים. היה זה, למעשה, הריכוז היהודי המשמעותי ביותר באירופה עד שנת 1950.

השליח הארצישראלי למחנות העקורים **חיים אבני**, תיאר את מצבם של העקורים: "הכל נראה באור חריף ונשמע בקול חזק מידי. הכל הוא מעבר למידה האנושית, ואם נשמת את האווירה הזאת, תבין שכאן חיים בני אדם, שמזמן חוו את מותם. עיני המחנות עודן ספוגות במראות של סבל השנים, שפתי הלאגרים (המחנות) מחייכות חיוך ציני, וקול השארית בוקע עוד לא אבדנו".

אליעזר אדלר, ניצול השואה, היה אומר לבני הנוער במחנות העקורים: "לקחנו ילדים ועשינו מהם בני אדם. החשבון הגדול עם השואה, למי יהיה ראש לזה? שיכחה זה דבר גדול, אדם יכול לשכוח, מפני שאילו לא יכול היה לשכוח, לא יכול היה לבנות חיים חדשים אחרי חורבן כזה-לבנות חיים חדשים פרושם להתחתן ולהביא ילדים לעולם".

ניצול השואה הסופר **אהרון אפרפלד** (1932-2018) הוסיף: "היה זה רצונו הסמוי של יצר הקיום להחזיר אותו אל מעגלי הקיום".

שחמט בעולם של תקווה

למרות החיים הקשים, הקימו ניצולי השואה במחנות מרכזי חינוך, חברה, תרבות וספורט ענפים. בין פעילויות הספורט המרכזיות במחנות העקורים היו תחרויות שחמט רבות, ליגות שחמט בין המחנות, משחקים סימולטניים ומשחקים ידידותיים.

נוצר דחף לדימוי חדש של יהודי המנותק מעברו, חזק מבחינה נפשית ופיזית ומסוגל להתמודד עם הבעיות הקיומיות והמאבקים שעלולים להיות לו בעתיד. דחף זה הושתת על היוזמות לפעילות ספורט בקרב שארית הפליטה.

משחק השחמט היה בעל חשיבות רבה לשורדים, שכן תחרויות השחמט הדגישו להם את עצמאותם ואת כוח הרצון שלהם, מה שסימל את רצונם לחזור לחיים נורמאליים. במדורי הספורט של עיתונות מחנות העקורים פורסמו הזמנות לתחרויות שחמט, וכן סקירות ותוצאות התחרויות.

גם שליחי אגודות ספורט מארץ ישראל פעלו במחנות ביניהם "הפועל", "מכבי", "בית"ר" "אליצור", וכן ארגוני "איחוד", "גיבור", "כוכב" ו"התקווה". כמו"כ במסגרת הוועד המרכזי של שארית הפליטה הוקם גם **ועד על מרכזי לספורט וחינוך גופני**.

החוקר **ד"ר ברוך פרומן** מציין כי: "חשיבות הפעילות הספורטיבית בהיסטוריה של מחנות העקורים, נבעה מהקשר ההדוק בינה לבין היעדים המרכזיים, שהוצבו לשארית הפליטה-שיקומה מבחינה פיזית ונפשית לקראת העלייה לארץ ישראל, וכן הבניית הגדרה עצמית ודימוי עצמי חדשים, שיהלמו את האתוס הציוני, המנוגד לדמוי של היהודי בשואה" ענפי הספורט במחנות העקורים הציגו מגוון רחב של ענפים, כולל הקמת מועדונים וליגות. ענף הכדורגל היה הפופולארי ביותר, וכן פעלו ענפי הכדורסל, כדורעף, טניס, טניס שולחן, שחיה, אתלטיקה קלה, אגרוף, הוקי קרח ו**שחמט**.

סימולטני בשחמט במחנה העקורים וצלאר (Wetzlar). מקור: יד ושם

"שחור- לבן" על לוח השחמט במחנות

עיתון הספורט ביידיש במחנות העקורים "יידישע ספורט צייטונג" (Jidisize sport caitung) דיווח ביוני 1948 כי: "ענף השחמט תפס מקום חשוב במחנות העקורים. הן משום מקומו בתודעה "כספורט המוח", או "משחק המלכים" והתדמית האינטלקטואלית שנקשרה לעוסקים בו, והן משום יכולתו למלא את הזמן הפנוי גם של אנשים המוגבלים מבחינת כושרם הגופני, או גילם הגבוה".

הפעילות בשחמט התקיימה בעיקר בתוך מחנות העקורים, ומידי פעם אורגנו גם תחרויות גדולות יותר, שבהן השתתפו טובי השחמטאים במחנות. כמו כן נערכו משחקי ליגה בין מועדוני המחנות. העיתון במחנות ביידיש "אינדזער שטימע" דיווח ב-28.12.1946 כי: "במחנה העקורים ברגן-בלזן שבאיזור הכיבוש הבריטי, אורגנה בספטמבר 1946, תחרות שחמט גדולה בהשתתפות 36 מטובי השחמטאים מקרב שארית הפליטה".

ניצול השואה **יצחק בוז'יקובסקי** (לימים יצחק תלמי, 1910-1989, שחמטאי במועדון "לסקר" "חיפה, מועמד לאמן ופרובלמאי ידוע) היה פעיל מאד בשחמט הן כשחקן והן כעורך מדור שחמט בעיתון הספורט במחנה העקורים בלנדסברג (Landsberg), כפי שדיווח עיתון "דבר" ב-14.4.1947: "על אף התלאות והנדודים, שעברו על אחינו פליטי החרב באירופה, נשאר בהם רצון החיים חזק כשהיה. גם בהיותם במחנות הארעיים, הם מחפשים הווי ותוכן לחייהם. חלק חשוב תופס משחק השחמט. תחרויות, דו-קרבות, ומשחקים סימולטניים."

יצחק בוז'יקובסקי. מקור: עיתון "דבר".

להלן נצחונו של בוז'יקובסקי מקבוצת לנדסברג (עם הערותיו) על יריבו מייסנר מקבוצת מינכן בליגת המחנות.

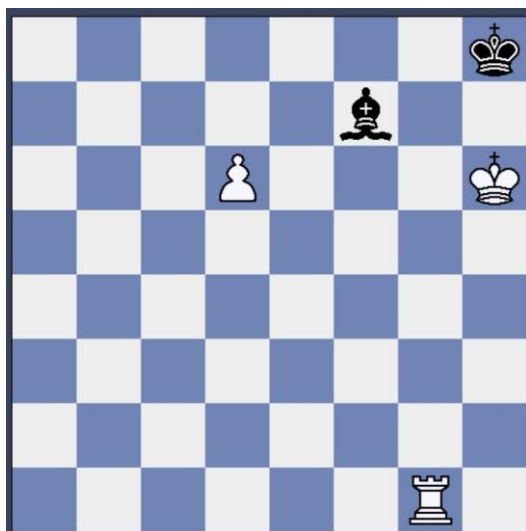
בוז'יקובסקי-מייסנר

הגנה סיציליאנית

1.ה4 ג2 פג3 4ד.3 ג4:פ.4 4ד:פ.5 פג3 6ד. רה3 ז6 7.רד3 רז7 8.פז0-0 9.ח3
 5ד! (מנצל הזדמנות להשתחרר במרכז) 10.ה:ד5 פ:ד5 11.פ:ד5 מה:ד5 12.ג3 צד8(עדיף
 5רו) 13.רה2 מהה4 14.פ2 מהד5 (השחור הפסיד שני מסעים וחזר למקומו) 15.מהב3
 16.5רו מה:ד5 צ:ד5 17.רג4 צד4 18.רד3 ר:ד3 צ:ד3 20.מה2 צאד4 21.פז3 (מאיים
 פד4) צ3-5ד 22.צאד4 צב5 23.צ:ד5 פ:ד8 24.רג1 מו8! (חייב לחזור צד5) 25.צד1 פג6
 26.א4! צג5! 27.ב4! צ:ג3 28.ב5 פד4+ 29.פ:ד4 ר:ד4 30.רח6+ השחור נכנע.

בעיית שחמט - בוז'יקובסקי (לנדסברג)

בוז'יקובסקי, שהיה גם פרובלמאי מצטיין, חיבר בעיית שחמט ופירסמה במדור השחמט של עיתון הספורט במחנה העקורים בלנדסברג (הפתרון בסוף המאמר).

3x מט ב-3 מסעים

לוח השחמט של "אקסודוס"

אירוע נוסף המתייחס לשחמט במחנות העקורים היה הפגנת מחאה בספטמבר 1947 במחנה ברגן בלזן. הפגנה נגד בריטניה על גרוש אוניית המעפילים "אקסודוס" (יציאת אירופה תש"ז) ע"י המשחתות הבריטיות מחופי ישראל ועליה 4554 ניצולי שואה. אניית המעפילים שיצאה מנמל סט בצרפת הוחזרה למחנות העקורים בגרמניה. האירוע היה חמור גם בשל העובדה, כי שערי ארץ ישראל המנדטורית נסגרו ע"י הבריטים ליהודים ניצולי שואה, והם גורשו בכוח שוב לגרמניה למחנות העקורים. מחנות שהזכירו להם את תקופת הימים האפלים בשואה. התנגדות המעפילים ואנשי הספינה הייתה הרואית ועקובה מדם ועוררה סערה תקשורתית עצומה בעולם. ליל ההתגוננות 18.7.1947 היה ערב הגעת "אקסודוס" לחופי ישראל, ובו תקפו חיילים בריטיים את הספינה.

ניצולי השואה העניקו לאנשי הים של ספינת "אקסודוס" שי למזכרת **לוח שחמט**, שהכינו במחנות. את לוח השחמט קיבל מיכה פרי (פרלסון) איש הפלמ"ח והפלי"ם, סגנו של יוסי הראל מפקד "אקסודוס", שהיה אחראי על ההתנגדות בספינה.

לוח שחמט, מזכרת ממעפילי אקסודוס.

אליפות השחמט של שארית הפליטה

אלוף השחמט הראשון של מדינת ישראל ד"ר **מנחם אורן** (מנדל חבויניק 1902-1962) גם הוא ומשפחתו הגיעו למחנה העקורים במינכן ב-1946, עד לעלייתם ארצה ביולי 1949. ד"ר אורן היה מורה מעולה לפיזיקה ושחמטאי חזק בפולין. באולימפיאדת אמסטרדם 1928 הוא גם השתתף בנבחרת פולין.

ד"ר מנחם אורן. מקור: אורן בצמרת.

במינכן הייתה התקופה היחידה שאורן לא עסק בהוראה ממש. הוא הוכיח את כישוריו הארגוניים והמנהיגותיים, ונבחר כחבר הוועד המרכזי של שארית הפליטה בגרמניה. אורן מונה כאחראי על מערכת החינוך העברי במחנות העקורים, ועשה רבות למען העקורים וילדיהם. יחד עם זאת לא שכח את משחק השחמט, חרף עיסוקיו הרבים והחשובים השתתף באליפות השחמט, שארגן הוועד המרכזי של שארית הפליטה בשנת 1947 במינכן, וזכה במקום הראשון.

תעודה לד"ר אורן, מקום ראשון באליפות השחמט של שארית הפליטה, מינכן 1947.
מקור: אורן בצמרת.

סיכום

בשיא הפעילות היו במחנות 15,000 ספורטאים ב-100 מועדונים וקבוצות ספורט בענפים השונים כולל בשחמט. הקמת מדינת ישראל ב-ה' באייר ה' תש"ח-14.5.1948, ובעקבותיה העלייה הגדולה הביאו למעשה לדעיכת הפעילות הספורטיבית במחנות העקורים עד לסגירתם הסופית. אין ספק כי הפעילות הספורטיבית, ובתוכה השחמט, במחנות העקורים, תרמו באופן משמעותי לניצולי השואה במצוקתם, וחזרה לחיים חדשים לאלו שעלו למדינת ישראל ולאילו שהיגרו למדינות אחרות ברחבי העולם- המעבר משואה לתקומה!

מקורות:

אבני חיים- עם יהודים במחנות העקורים- רשמי שליחות, 1945-1947, הוצאת קיבוץ שדה נחום, 1980, תשמ"א.
בר-זוהר מיכאל, בן גוריון, הוצאת עם עובד 1975 .
חלמיש אביבה, אקסודוס הסיפור האמיתי, הוצאת עם עובד ואוניברסיטת תל-אביב 1990.
"יד ושם" החזרה לחיים במחנות העקורים 1945-1956, רטרוספקטיבה ויזואלית.
פורמן ברוך, ספורט וחינוך גופני במחנות העקורים בשנים 1946-1948, דפים לחקר השואה מאסף כא' 2007, תשס"ז, עמ' 101-128, בית לוחמי הגטאות ואוניברסיטת חיפה.
קנדלשיין שלמה, אורן בצמרת (מנחם אורן) הוצאת "רשפים" 1989.
עיתון "דבר" יצחק בוז'יקובסקי 14.4.1947.
"יד ושם" ארכיון תמונות.

פתרון בעיית שחמט:

1. $7 \div 8 = 7 \div 8$ 2. $7 = 7$ 3. $8 \div 8 = 1$ 4. $8 \div 8 = 1$ 5. $8 \div 8 = 1$ 6. $8 \div 8 = 1$ 7. $8 \div 8 = 1$ 8. $8 \div 8 = 1$ 9. $8 \div 8 = 1$ 10. $8 \div 8 = 1$ 11. $8 \div 8 = 1$ 12. $8 \div 8 = 1$ 13. $8 \div 8 = 1$ 14. $8 \div 8 = 1$ 15. $8 \div 8 = 1$ 16. $8 \div 8 = 1$ 17. $8 \div 8 = 1$ 18. $8 \div 8 = 1$ 19. $8 \div 8 = 1$ 20. $8 \div 8 = 1$ 21. $8 \div 8 = 1$ 22. $8 \div 8 = 1$ 23. $8 \div 8 = 1$ 24. $8 \div 8 = 1$ 25. $8 \div 8 = 1$ 26. $8 \div 8 = 1$ 27. $8 \div 8 = 1$ 28. $8 \div 8 = 1$ 29. $8 \div 8 = 1$ 30. $8 \div 8 = 1$ 31. $8 \div 8 = 1$ 32. $8 \div 8 = 1$ 33. $8 \div 8 = 1$ 34. $8 \div 8 = 1$ 35. $8 \div 8 = 1$ 36. $8 \div 8 = 1$ 37. $8 \div 8 = 1$ 38. $8 \div 8 = 1$ 39. $8 \div 8 = 1$ 40. $8 \div 8 = 1$ 41. $8 \div 8 = 1$ 42. $8 \div 8 = 1$ 43. $8 \div 8 = 1$ 44. $8 \div 8 = 1$ 45. $8 \div 8 = 1$ 46. $8 \div 8 = 1$ 47. $8 \div 8 = 1$ 48. $8 \div 8 = 1$ 49. $8 \div 8 = 1$ 50. $8 \div 8 = 1$ 51. $8 \div 8 = 1$ 52. $8 \div 8 = 1$ 53. $8 \div 8 = 1$ 54. $8 \div 8 = 1$ 55. $8 \div 8 = 1$ 56. $8 \div 8 = 1$ 57. $8 \div 8 = 1$ 58. $8 \div 8 = 1$ 59. $8 \div 8 = 1$ 60. $8 \div 8 = 1$ 61. $8 \div 8 = 1$ 62. $8 \div 8 = 1$ 63. $8 \div 8 = 1$ 64. $8 \div 8 = 1$ 65. $8 \div 8 = 1$ 66. $8 \div 8 = 1$ 67. $8 \div 8 = 1$ 68. $8 \div 8 = 1$ 69. $8 \div 8 = 1$ 70. $8 \div 8 = 1$ 71. $8 \div 8 = 1$ 72. $8 \div 8 = 1$ 73. $8 \div 8 = 1$ 74. $8 \div 8 = 1$ 75. $8 \div 8 = 1$ 76. $8 \div 8 = 1$ 77. $8 \div 8 = 1$ 78. $8 \div 8 = 1$ 79. $8 \div 8 = 1$ 80. $8 \div 8 = 1$ 81. $8 \div 8 = 1$ 82. $8 \div 8 = 1$ 83. $8 \div 8 = 1$ 84. $8 \div 8 = 1$ 85. $8 \div 8 = 1$ 86. $8 \div 8 = 1$ 87. $8 \div 8 = 1$ 88. $8 \div 8 = 1$ 89. $8 \div 8 = 1$ 90. $8 \div 8 = 1$ 91. $8 \div 8 = 1$ 92. $8 \div 8 = 1$ 93. $8 \div 8 = 1$ 94. $8 \div 8 = 1$ 95. $8 \div 8 = 1$ 96. $8 \div 8 = 1$ 97. $8 \div 8 = 1$ 98. $8 \div 8 = 1$ 99. $8 \div 8 = 1$ 100. $8 \div 8 = 1$